

W. Maik – *Podstawy teoretyczno-metodologiczne studiów geograficzno-miejskich. Studium z metodologii geografii miast*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2012; 179 s.

W ostatnim okresie na rynku wydawnictw geograficznych odczuwa się chroniczny brak opracowań o charakterze teoretycznym, stanowiących syntezę przemyśleń badacza czy podsumowujących pewien etap dociekań naukowych charakterystycznych dla danej dziedziny wiedzy. Szczególnie dotkliwy jest niedosyt w przypadku geografii społeczno-ekonomicznej. Zapewne poważną trudność w podejmowaniu tego typu studiów sprawia fakt, że geografia społeczno-ekonomiczna „ociera się” o szereg innych nauk. Podjęcie uogólnień w tym dziale geografii wymaga więc od badacza również doskonałej znajomości teorii i metodologii nauk „z pogranicza”. Nie wszyscy mają tyle samozaparcia, aby przy licznych codziennych obowiązkach studiować dodatkowo literaturę z zakresu dyscyplin pokrewnych. Osoby podejmujące takie próby wciąż należą do wyjątków, a jednym z nich jest w mojej ocenie profesor Wiesław Maik.

Recenzowana książka stanowi podsumowanie dotychczasowej działalności naukowej autora. Od samego początku swojej aktywności W. Maik wykazywał dużą umiejętność syntetycznego prezentowania badanej problematyki, równocześnie próbując konstruować podstawy teoretyczne do swych przemyśleń. Zapewne nie bez znaczenia jest fakt, że autor wywodzi się z poznańskiej szkoły geograficznej, która wniosła istotny wkład w rozwój teorii i metodologii nauk geograficznych.

Książka jest więc twórczym rozwinięciem dotychczasowych przemyśleń autora prezentowanych w poprzednich pracach i stanowi próbę nowego spojrzenia na geografie miast od strony teoretyczno-metodologicznej i filozofii postępowania badawczego. Dodajmy – próbę niezwykle udaną! Recenzowane studium w znaczący sposób porządkuje warsztat badawczy geografa w perspektywie długiego jeszcze XXI wieku.

Praca liczy 179 stron tekstu. Konstrukcja jest prawidłowa i odpowiada logice rozumowania autora. Na całość składa się osiem rozdziałów (z *Wprowadzeniem* i *Zakończeniem*, numerowanymi odpowiednio jako rozdziały 1 i 8). Poszczególne rozdziały są podzielone na mniejsze części, co bardzo ułatwia lekturę. Tytuły rozdziałów są klarowne i odpowiadają zawartej w nich treści.

W części pierwszej (około 25% objętości pracy) autor przygotowuje czytelnika do kolejnych rozdziałów dotyczących teorii i metodologii geografii miast. Prezentuje zatem ogólne założenia analizy teoretyczno-metodologicznej studiów geograficzno-miejskich oraz problemy ontologiczne i epistemologiczne (Rozdział 2), charakteryzuje geografie miast jako dyscyplinę naukową (Rozdział 3) oraz omawia współczesny stan geografii miast (Rozdział 4).

Istotę swoich przemyśleń zawarł autor w kolejnych rozdziałach. Dotyczą one: 5 – polimorficznej struktury składnika teoretycznego geografii miast, 6 – pluralistycznego charakteru składnika metodologicznego geografii miast oraz 7 – roli szkół naukowych w rozwoju studiów geograficzno-miejskich. W tym ostatnim swoje rozważania oparł na osiągnięciach chicagowskiej szkoły socjologii miasta oraz postmodernistycznej szkoły kalifornijskiej.

Całość zamyka *Zakończenie*, w którym autor dokonał podsumowania swoich przemyśleń prezentowanych w studium, a także podjął próbę spojrzenia perspektywicznego na rozwój studiów geograficzno-miejskich w XXI wieku.

Zwraca uwagę bardzo bogaty zestaw literatury (s. 139-173), obejmującej ponad 600 pozycji, w większości obcojęzycznych (głównie anglosaskich). Co ważne, są tam również publikacje najnowsze (lata 2011 i 2012).

Całość tekstu zamyka streszczenie w języku angielskim.

We *Wprowadzeniu* autor wyjaśnia, że uznaje za celowe dokonanie próby ogólnej charakterystyki geografii miast, która powinna obejmować (s. 11):

- 1) główne elementy wyznaczające tożsamość tej dyscypliny, czyli dziedzinę przedmiotową i problematykę oraz jej miejsce w systemie nauk geograficznych i związki z innymi dyscyplinami geograficznymi;
- 2) trzy główne płaszczyzny problemowe jej charakterystyki jako dyscypliny naukowej: ontologiczną, epistemologiczną i metodologiczną.

Dalej zaznacza, że celem studium „była identyfikacja i charakterystyka podstawowych modeli filozoficzno-metodologicznych geografii miast, jej zagadnień ontologicznych i epistemologicznych, problematyki budowy teorii, głównych funkcji poznawczych i praktycznych” (s. 12).

Wiesław Maik z wielką konsekwencją realizuje przyjęte na wstępie cele i założenia badawcze. Niewątpliwie ważną rolę odegrało jego wielkie doświadczenie jako naukowca, duża intuicja badawcza, a także doskonała znajomość światowej literatury przedmiotu – zarówno geograficznej, jak też z tzw. „pogranicza”, a więc socjologicznej, urbanistycznej czy filozoficznej. Ze względu na wyjątkowy charakter tego opracowania wydaje się, że interesująca mogłaby być recenzja przygotowana np. przez filozofa. Cechą wyróżniającą tę pracę od wielu innych studiów geograficznych jest bowiem bardzo bogaty ładunek przemyśleń typowych raczej dla filozofii nauki.

Jak każdą ważną pracę o charakterze filozoficznym, również studium prof. W. Maika środowisko naukowe przyjmie zapewne z dużym zainteresowaniem. Niektóre rozważania zostaną zaakceptowane bez zastrzeżeń, inne być może wzbudzą dyskusję. Tak na ogół dzieje się w przypadku prac o charakterze teoretycznym i metodologicznym. Mam nadzieję, że fragmenty takiej wymiany poglądów będą publikowane w wydawnictwach geograficznych bądź naukoznawczych.

Spośród wielu wątków, które obejmuje narracja autora chciałbym zatrzymać się na chwilę przy rozdziale 3., charakteryzującym geografię miast jako dyscyplinę naukową (s. 17–36). Już w samym tytule tej części W. Maik przypisał geografii miast rangę samodzielnej dyscypliny naukowej. Nie kwestionuję prawa autora do traktowania geografii miast jako dyscypliny badającej szeroko pojęte procesy urbanizacyjne (s. 22). Ale chciałbym zwrócić uwagę, że nieco dalej (s. 34) zaznacza, że „geografia miast jest jedną z dyscyplin wchodzących w skład geografii społeczno-ekonomicznej (geografii

człowieka)". Równocześnie odsyła czytelnika do ilustracji nr 6 (s. 35), pochodzącej z pracy D.T. Herberta i C.J. Thomasa (*Urban Geography: A First Approach*, New York 1982), na której geografia miast figuruje jako subdyscyplina geografii społeczno-ekonomicznej. Ten fragment rozważań autora potwierdza nasze odczucia, jak pilną sprawą staje się problem miejsca geografii w klasyfikacji nauk. Wiele lat temu Stanisław Leszczycki zaproponował przyjęcie terminu „nauki geograficzne” w miejsce dotychczas stosowanej „geografii”. Propozycja ta wychodziła naprzeciw stale rozszerzającemu się polu badawczemu geografii. O ile więc geografia (nauki geograficzne) jest dziedziną nauki, o tyle dyscyplinami powinny być tylko geografia fizyczna i geografia społeczno-ekonomiczna. Pozostałe działy to już subdyscypliny? Czy odpowiada to rzeczywistości? Idąc dalej tym tokiem rozumowania - jeżeli przyjąć, że dyscypliną naukową jest geografia osadnictwa, to czy geografia miast jest jej subdyscypliną? Pytania takie można mnożyć. Warto przypomnieć, że w „Klasyfikacji dziedzin nauki i techniki” wzorowanej na podobnym dokumencie obowiązującym w krajach OECD geografia fizyczna znajduje się w dziale Nauki przyrodnicze w ramach Nauk o ziemi i środowisku, podczas gdy geografia społeczno-ekonomiczna jest wykazana jako odrębna dyscyplina w dziale Nauki społeczne. Stąd te uwagi, które nasunęły mi się w trakcie lektury omawianej pracy. Dobrze byłoby zatem, aby rozważania W. Maika zainspirowały pewne działania, których celem byłoby przyjęcie ostatecznych ustaleń w tym zakresie, zaakceptowanych przez środowisko polskich geografów.

Pracę Wiesława Maika uważam za wyjątkowo cenną. Autorowi udało się stworzyć produkt wysokiej jakości, a co ważne – napisany przystępnym językiem. Przeprowadzając rozważania o charakterze teoretycznym, które bardzo często nawiązują do filozofii nauki, nie zapomniał o czytelniku, starając się tę skomplikowaną narrację przedstawić w sposób zrozumiały dla szerokiego kręgu odbiorców. Jest to wielki walor recenzowanej pracy, autor wykazał kunszt umiejętnej popularyzacji badań naukowych.

Książka stanowi *novum* w literaturze geograficznej – zarówno polskiej, jak i zagranicznej. Sądzę, że powinno się dążyć do tego, aby ukazała się również anglojęzyczna jej edycja. Praca Profesora Maika naprawdę zasługuje na to, żeby ją promować w skali międzynarodowej. Zachęcam do zainteresowania się tą pracą przez badaczy – zwłaszcza geografów i urbanistów, studentów, placówki geograficzne i inne ośrodki naukowe (np. placówki historyczne, socjologiczne, urbanistyczne, ekonomiczne itp.).

Recenzowane studium na pewno będzie trwałą pozycją w literaturze dotyczącej rozwoju nie tylko geografii miast, ale również polskiej myśli geograficznej. Autor należy do wąskiej grupy wyróżniających się badaczy geografów, którzy dzięki swoim studiom teoretyczno-metodologicznym cieszą się dużym autorytetem w świecie naukowym.

Antoni Jackowski

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków

M. Iljeva – *Socialno-ikonomičeskata transformacija v Bulgarija – osobienosti i teritorialni različija*, TepArt, Sofia, 2012; 343 s.

Autorka recenzowanej książki jest uznaną przedstawicielką nauk geograficznych Bułgarii (Bułgarskiej Akademii Nauk – BAN), pracującą także w Polsce (UKW w Bydgoszczy). Z inicjatywy jej oraz Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN odbyło się kilka geograficznych seminariów polsko-bułgarskich. Ostatnia publikacja prof. M. Iljevej stanowi podsumowanie wieloletnich badań autorki i jest dotychczas jedynym geograficznym spojrzeniem na specyfikę procesów transformacji społeczno-ekonomicznej w Bułgarii. Opracowanie umożliwi czytelnikowi porównanie tych procesów z krajami UE, zwłaszcza Europą Środkowo-Wschodnią.

Książka składa się z 5 rozdziałów oraz wprowadzenia, wstępu i zakończenia. We *Wprowadzeniu* autorka uzasadnia celowość podjętego opracowania opartego na analizie, wyjaśnianiu i ocenie podstawowych problemów transformacji społeczno-ekonomicznej w Bułgarii w latach 1990–2007. Jest ono wynikiem zrealizowania jej projektów naukowo-badawczych w Instytucie Geografii BAN, przy współpracy z IGiPZ PAN w Warszawie i wieloma innymi europejskimi instytucjami naukowymi. *Wstęp* zawiera wyjaśnienie istoty badań geograficznych procesu transformacji w ujęciu teoretycznym i metodycznym oraz w zróżnicowaniu czasowym i terytorialnym. Do tej interpretacji autorka wykorzystuje najnowszą literaturę przedmiotu w kilku językach, obejmującą ponad 600 pozycji bibliograficznych i materiałów źródłowych.

Koncepcję podziału tematycznego książki na pięć głównych rozdziałów oceniam pozytywnie, gdyż ujmują one wszystkie podstawowe problemy wymagające wyjaśnienia w tak złożonym systemie pojęciowym jakim jest transformacja systemowa. Z racji ujęcia geograficznego, autorka słusznie koncentruje się na najważniejszych konsekwencjach tego procesu w życiu gospodarczym i społecznym, pomijając lub tylko sygnalizując przyuczyny polityczno-ustrojowe, aspekty prawne czy też finansowe.

W rozdziale pierwszym *Teoretyczno-metodyczne czynniki badania procesów transformacji*, moim zdaniem nadmiernie rozbudowanym (45 s.), podkreślona została złożoność i wieloznaczność pojęcia procesu transformacji. Myślę, że autorka zgrabnie wyszła z istniejącego w literaturze chaosu definicyjnego i pojęciowego, podając własną interpretację procesów transformacji społeczno-ekonomicznej – jako kompleksowych i dynamicznych zmian systemowych i strukturalnych w sferze politycznej, społecznej i gospodarczej krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Ze względu na zmienność w czasie, słusznie używa w pracy określenia „procesy transformacji”. Na ten aspekt transformacji zwracał też uwagę G.W. Kołodko¹, wyróżniając w Polsce pięć okresów transformacji w latach 1990–2007. Badania M. Iljevej pokazują, że w Bułgarii do 2007 r. można mówić o co najmniej trzech okresach transformacji: 1 – przejściowym, 2 – początkowym i 3 – integracyjnym (z UE).

Rozdział drugi *Procesy transformacji w gospodarce narodowej Bułgarii od 1990 r. do początków XXI wieku* (37 s.), odnosi się do przebiegu tych procesów w czasie, od gospodarki socjalistycznej (planowej) do gospodarki kapitalistycznej (rynkowej). Autorka podkreśla wagę zmian struktury własności, przede wszystkim rolnictwa, w restrukturyzacji

¹ G.W. Kołodko, 2008, *Wędrujący świat*, Prószyński i S-ka, Warszawa, 440 s.

przemysłu, zwłaszcza ciężkiego, w sektorze usługowym (wzrost inwestycji i obrotów kapitałowych). Szkoda, że ze względu na brak wiarygodnych danych statystycznych, w rozdziale tym zabrakło przedstawienia tak ważnych dla Bułgarii dziedzin gospodarki jak górnictwo, energetyka, transport, handel zagraniczny, czy też turystyka z rekreacją, w których zmiany pod wpływem transformacji były nie mniej znaczące.

Rozdział trzeci *Procesy transformacji w rolnictwie bułgarskim od 1990 r. do początku XXI w.* (70 s.), przedstawia zmiany struktury: rolniczego użytkowania ziemi, własności i wielkości gospodarstw, zatrudnienia, czynników intensyfikacji oraz produkcji. Autorka ocenia krytycznie pierwsze lata transformacji, zwłaszcza zbyt szybkie zmiany własnościowe, trudności wdrażania zasad wolnego rynku, małe nakłady na rolnictwo, co w efekcie spowodowało zmniejszenie produkcji rolniczej i zwiększenie bezrobocia na wsi. Okres transformacji w rolnictwie w latach 2000–2007, cechujący się pozyskaniem środków pomocowych z UE oraz odpowiednią polityką państwa, przyczynił się do wyraźnej stabilizacji tego sektora gospodarki. Rozdział ten jest bardzo dobrze udokumentowany statystycznie (większość danych została ujęta w formie wskaźników dla badanego okresu, w gminach, obwodach i regionach).

Rozdział czwarty – *Rynek pracy w Bułgarii od 1990 r. do początku XXI w.* (59 s.), przedstawia kapitał ludzki, zatrudnienie i bezrobocie. W latach 1985–2007 w Bułgarii wystąpiło zmniejszenie ogólnej liczby ludności z około 9 mln do 7,8 mln osób, oraz siły roboczej z 4,2 mln do 3,5 mln osób. Na powyższe zmiany istotny wpływ miał ujemny przyrost naturalny oraz emigracja. W 2006 r. najwięcej ludności migrowało z mniejszych miast do stolicy oraz większych miast – jak Płowdiw, Warna, Ruse. W badanym okresie zmniejszyło się zatrudnienie w pierwszym sektorze (rolnictwo, myślistwo, rybołówstwo) z 18% w 1990 r. do 7% w 2007 oraz drugim (przemysł, budownictwo) z 44% do 33%. Natomiast trzeci sektor (usługi) wykazuje stały przyrost zatrudnionych z 38% do 60%. Jest to tendencja zbliżona do wskaźników występujących w większości krajów Europy Środkowo-Wschodniej, co potwierdzają odpowiednie tabele i ryciny zamieszczone w pracy. Istotny problem demograficzny i socjalny stanowi w Bułgarii wciąż wysokie bezrobocie, tylko w niewielkim stopniu „tonowane” regionalnymi programami aktywności zawodowej i finansowego wsparcia.

Rozdział piąty – *Terytorialne różnice poziomu osiągnięć transformacji społeczno-ekonomicznej* (40 s.), zawiera szczegółową analizę i ocenę najważniejszych zmian społeczno-ekonomicznych pod wpływem transformacji w Bułgarii z zastosowaniem udanych rozwiązań metodycznych, zwłaszcza graficznych (np. metody typogramu strukturalnego, dendrogramu, najbliższego sąsiedztwa itp.). Bardzo pozytywnie oceniam opracowany przez autorkę wskaźnik syntetyczny poziomu transformacji społeczno-ekonomicznej w Bułgarii, za pomocą 15 cech diagnostycznych w formie 4 grup zagadnień: 1 – zmiany struktury własności (3 cechy), 2 – procesy restrukturyzacji (4 cechy), 3 – wskaźniki ekonomiczne (5 cech) i 4 – wskaźniki demograficzno-społeczne (3 cechy); oraz jego weryfikację i interpretację. Najsilniejsze zmiany (wg danych z 2007 r.) wystąpiły w: stolicy Sofii ($Z = 28,81$), obwodzie Warny i Burgas ($Z = 5,1-10,0$), które autorka zalicza do jednostek „wygrywających” na tle innych zaznaczając, że nawet stolica Sofia jest niedostatecznie rozwinięta na tle jednostek tego typu w UE. Najmniejsze zmiany (a nawet regres ze względu na wzrost bezrobocia, spadek PKB na 1 osobę itp.) wystąpiły w jednostkach północno-zachodnich – Widin, Montana i Wraca ($Z = -10,9- -5,1$) – oraz północno-

-wschodnich (Targowiszte, Razgrad), które są określane jako jedne z najbardziej „przegrywających”. Interesująca jest też tabela 56 (opracowana wspólnie z P. Eberhardtem w 2004 r.), w której podano wskaźniki makroekonomiczne, np.: siła ekonomiczna, bilans płatniczy, etyka biznesu, integracja z gospodarką świata, stabilność cen, produktywność, stabilność polityczna dla 19 państw postkomunistycznych. Sumaryczny wskaźnik rozwoju ekonomicznego był najwyższy dla Węgier (8,53), Słowenii (8,46) i Polski (7,95), natomiast najniższy dla Jugosławii (1,69), Mołdawii (2,09), Albanii (2,63) i Ukrainy (3,36). Bułgaria uzyskała w tym rankingu 10 miejsce (5,88).

W *Zakończeniu* (13 s.) autorka skrótowo podsumowuje główne problemy i wyniki swoich badań. Szkoda, że w tej części (lub w poprzednich rozdziałach) nie ma zarysowanych kierunków i tendencji dalszych zmian transformacyjnych w Bułgarii, gdyż praca została opublikowana w 2012 r., natomiast wyniki badań kończą się na 2007 r.

Reasumując, oceniam książkę M. Iljevej bardzo pozytywnie pod względem zarówno naukowym, jak i praktyczno-planistycznym. Jest napisana poprawnym językiem naukowym, z zastosowaniem odpowiedniej terminologii. Cechuje się jasnością i precyzją wypowiedzi, w zdaniach na ogół zwięzłych i konkretnych. Analityczno-krytyczne podejście jest walorem całej publikacji, ważnej dla wyjaśnienia transformacji w naukach geograficzno-ekonomicznych oraz w planowaniu przestrzennym i strategicznym. Książka ma zatem niekwestionowane wartości poznawcze, ale również dydaktyczne. Istotną jej zaletą jest obszernie (20 s.) streszczenie w języku angielskim, które umożliwia zagranicznym czytelnikom zapoznanie się z najważniejszymi aspektami i wynikami badań. Szkoda, że zabrakło autorce konsekwencji w dwujęzycznym (tj. w j. angielskim i rosyjskim) opisie wszystkich (116 rycin i 58 tabel), a nie tylko wybranych przykładów.

Mam nadzieję, że autorka mając tak znakomite rozpoznanie zjawisk, przyczyn i konsekwencji procesów transformacji w Bułgarii i pozostałych krajach Europy Środkowej i Wschodniej, podejmie się opracowania, z równą starannością i wnikliwością, kolejnych etapów transformacji w latach nam współczesnych.

Jan Falkowski

Instytut Geografii, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz